

ЕВОЛЮЦІЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ І.ФРАНКА

(на матеріалі літературно-критичних розвідок 70-х – 80-х рр. ХІХ ст.)

У статті розглядається питання еволюції естетичного світосприйняття І.Франка шляхом аналізу його літературно-критичних розвідок 70–80-х рр. ХІХ ст. Простежується послідовна поява у дослідженнях письменника елементів психологічної критики.

Ключові слова: світогляд, еволюція естетичного світосприйняття, літературно-критична розвідка, літературний портрет.

Дослідження доробку письменника неможливе без досягнення світоглядних засад його творчості, адже це запорука порозуміння із художнім світом майстра слова, законами, за якими цей світ взаємодіє з реципієнтами. Як відомо, світогляд формується під впливом культури епохи як цілого, тож, проникнення у його сутність передбачає вивчення емоційно-образного сприйняття митцем культурних маркерів доби, тобто естетичного світосприйняття. Слід зазначити, що світосприйняття, як, зрештою, і світогляд, не є сталою, воно змінюється під впливом певних соціокультурних чинників, а, відтак, зазнає змін і складний мистецький світ письменника, індивідуальний стиль, прихильність до тієї чи іншої літературної методології.

У цьому ракурсі неабиякий науковий інтерес становить дослідження естетичного світосприйняття І.Франка, яке, за влучним висловом В.Будного, чи не найкраще репрезентує «еволюційну мінливість» [2, 275].

Питання про сутність та еволюцію естетичного світогляду І.Франка неодноразово ставало предметом вивчення літературознавців. Зокрема, йому присвячені праці Р. Гром'яка, В. Боднар, М. Гнатюк, В. Корнійчук, Р. Чопика та ін. В. Будний у статті ««Звідки» й «куди» еволюціонував Іван Франко-критик?», проаналізувавши існуючі концепції потрактування Франкової світоглядної еволюції, пропонує розглянути її «крізь призму теорії

комунікації» [2, 270]. Однак у жодній праці не простежувався вплив еволюції естетичного світогляду митця на його рецепцію персоналій, створених ним літературних портретів.

Мета статті – розглянути еволюцію естетичного світосприйняття І.Франка на прикладі літературно-критичних розвідок, що тяжіють до жанру літературного портрету, створених ним упродовж 70-х – 80-х років.

Персоналій літературно-критичних праць є досить репрезентативним в аспекті Франкової рецепції здобутків у царині літератури останньої чверті ХІХ століття. Особливу увагу, без сумніву, варто звернути на ті розвідки, «предмет» осмислення яких він не полишає, а звертається до нього згодом, розширюючи межі власного дослідження, доповнюючи його новими фактами, міркуваннями, а нерідко, на чому наразі слід наголосити, змінюючи власне ставлення до персоналії чи її доробку. Приміром такого тривалого вивчення може бути серія статей, присвячених Емілю Золя. Так, у 1878 році Франко пише невеличку статтю польською мовою «Еміль Золя і його твори», дещо згодом, у 1881 році була ґрунтовно доопрацьована в україномовному варіанті «Еміль Золя. Життєпис», а завершилося осмислення масштабу творчого доробку й особистості французького письменника великим літературно-критичним полотном «Еміль Золя, його життя і писання», написаним у 1898 році.

Перш ніж перейти до аналізу своєрідності естетико-світоглядної позиції Франка наприкінці 70-х – початку 80-х років, варто визначити жанрову приналежність літературно-критичних праць, що розглядаються. Адже реалізація естетико-світоглядних переконань митця нерідко зумовлює звертання до певного жанру. У даному випадку, слід зазначити, що за «поетикою» та наративом ці праці близькі до жанру літературного портрету. Літературний портрет – жанр, який власне своєю природою заперечує раціоналістичну вивіреність, бо ж мусить відтворювати «характерні індивідуальні риси, особливості світосприйняття, своєрідність творчої лабораторії митця, виявляти інтерес до внутрішнього буття особистості, ролі

художника в суспільстві» [1, 44], спроби ж «впорядкувати» життя митця знижують наукову й естетичну вартість дослідження. Навпаки, «літературознавець мусить оселити автора в реальному бутті, в його щоденних звичках, від яких великі люди залежать так само, як і усі інші» [3, 127]. Однак, у той час Франко був майже не знайомий з ідеями біографічної школи, прихильники якої надавали чималой ваги рецепції особистості автора. У статті «Еміль Золя і його твори» «оціночні», власне критичні, судження майже відсутні, факти викладено доволі скупю. Як послідовний прихильник позитивістської естетики, І. Франко констатує інтерес до особистості Еміля Золя і заохочує читачів познайомитися з його творчістю. Тобто, Франко-критик реалізує власну естетичну програму, засади якої викладені у статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи», до речі, що була надрукована того ж таки року [4, 10].

Літературна розвідка 1881 року розпочинається ґрунтовним викладом «історії літературної кар'єри» Золя, тобто особливостей становлення його як письменника. Далі – Франко знайомить читачів із «моментами життя» митця. Варто наголосити, що це саме «моменти», хронологічний перебіг подій. Біографічна довідка досить стисла й лише побіжно характеризує основні етапи життя французького романіста. Ранній Франко-критик загострює увагу лише на тих обставинах життя й перших враженнях Е.Золя, які згодом, на його думку, значно вплинули на становлення свідомості чи «артистичну» долю письменника: «Малий Еміль дуже любив <...> запитував її тисячними питаннями», <...> «вступний екзамен випав так слабо, що його ледве прийняли останнім до найнижчого класу. Се непочесне положення уперше шпигонуло його амбіцію» [5, 277]. Нагадаємо, «у 80-ті на початку 90-х років найбільший вплив на праці І.Франка мала філософія позитивізму, яка у літературознавстві постала у культурно-історичній методології І.Тена. Її основний концепт орієнтує на пізнання літературного твору в контексті духовної культури народу, врахування впливу на нього *середовища, історичного моменту*» (курсив тут і далі – О.Д.) [4, 18]. Цим ідеям Франко

залишається вірний і у своїх літературно-критичних студіях, раз-у-раз акцентуючи увагу читачів на оточенні персоналії літературного портрета, суспільно-історичних обставинах, у яких йому доводилося творити, і, як наслідок, характеризуючи вдачу письменника, що безумовно не могла бути іншою, враховуючи вище зазначене. Франко захоплюється розмірковуваннями про аксіологічні виміри особистості. Для нього виняткове значення мають такі якості як прагнення до самовдосконалення, сила духу, вміння долати власні вади й хибні погляди на шляху до письменницької майстерності. Саме тому, біографічні відомості розглядаються лише побіжно: на увагу заслуговують лише ті сторінки життя митця, у яких він постає рівним своїм позитивним героям. Примітно, що у літературно-критичних розвідках цього періоду І. Франко широко використовує емоційно-забарвлену лексику, яскраві епітети, чітко окреслює іноді навіть незначні деталі – тобто все те, що увиразнює середовище, в якому виник мистецький феномен.

Окремої уваги заслуговують Франкові «психологічні» спостереження, прагнення осягнути поштовхи й ідеї, які змусили письменника взятися до праці: «Взятися за таку копітку і складну працю могла тільки *людина такого сміливого і ексцентричного характеру, як Золя*» [5, 99], «*Золя не можна зарахувати до тих геніїв, котрі одним поглядом уміють проникнути в найскладніші і найглибші тайники людського серця*» [5, 96], «*працьовитість, унормоване життя і величезна здатність до обсервації* виробили його незвичайний талант і поставили на чолі нової, так званої натуральної школи французьких романістів» [5, 97]. Ці спроби проаналізувати мотиви письменницької поведінки і вчинків, проникнути у психологію персоналії наштовхують на думку, що вже у «позитивістський» період І. Франко шукає естетичну доктрину, яка б відповідала його світоглядним потенціям. Що ж до характеристики жанру цієї праці, то слід зазначити, що вони тяжіють до літературного портретування.

Означені вище тенденції естетичного світосприйняття І. Франка простежуються і у статтях «Олександр Миколайович Пипін», «Михайло Євграфович Салтиков», «Іван Сергійович Тургенєв», надрукованих в журналах «Світ» 1881 року та «Зоря» 1883 року. Їх, як і розвідки присвячені Емілю Золя, з певними зауваженнями можна віднести до жанру літературного портрета.

У статті «Михайло Євграфович Салтиков [Щедрін]» Франко-критик подає досить розгорнутий пролог, в якому характеризує соціально-економічні обставини, за яких з'являється нова письменницька постать, «свіжий талант», «перший по Гоголю сатирик в російській літературі», «публіцист», що «відкидає артистичну рамку на бік» [5, 127—128].

Значну увагу Франко приділяє аналізу творів Салтикова-Щедріна, означенню їх художньої вартості, місця та ролі у російській літературі й культурі: «Хоть характерів, індивідуалізації в його творах дуже мало, то зато в них мітким словом націхований кожний ступінь розвитку суспільного життя, кожна верства і різновидність паразитів, ссучих піт і кров робучого люду в Росії. Назви, які він їм дасть, стаються термінами генеральними, родовими»[5, 128]. Дещо порушуючи засади натуралістичної естетики, Франко аналізує природу таланту російського письменника, відтворюючи таким чином неповторність «літературної фізіономії» (літературного портрету за Франковою термінологічною системою – О.Д.) проникливого сатирика: «<...>Він прецінь різниться від нього вдачею свого юмору і закроем своєї сатири так коренно, як коренно різниться вдача українця від вдачі великороса. Бо коли юмор українця більше погідний <...> більше гуманний, гумор великороса остається понурий та терпкий навіть там, де вибухає голосним сміхом. <...> Сатира його в більшій мірі від Гоголевої політична»[5, 127—128].

Не порушуючи характерного для літературно-критичних розвідок цього періоду хронологічного порядку, Франко лаконічно викладає факти біографії письменника: «Набувши дома старанного виховання, вступив 1836

р. до московського дворянського інституту, а відти по двох роках поступив в ліцей. Скінчивши там науку 1844 р., одержав місце в канцелярії воєнного міністерства в Петербурзі, де служив до 1848 р.» [5, 128]. Критик не вдається до аналізу окремих дат, проте робить спробу акцентувати увагу на процесі духовного зростання письменницької індивідуальності, разом з тим не забуваючи наголосити про непересічне значення пливу на неї часу та оточення.

З-поміж літературно-критичних праць, створених Франком наприкінці 70-х – початку 80-х років, особливу увагу в аспекті питання, що розглядається, привертає стаття «Іван Сергійович Тургенєв». Серед дослідників немає єдності щодо визначення її жанрової приналежності. З огляду на композицію цієї роботи (вона майже не містить біографічних відомостей) її цілком можна вважати критичним оглядом (Франко подає характеристику всіх творів І.Тургенєва, що були відомі на той час у Галичині). Проте, наполегливе прагнення дослідника підкреслити, що аналізовані твори передусім є виявом непересічної особистості їх автора, його мистецької вдачі («те болюче роздвоєння проводить Тургенєв перед нашими очима в цілім ряді типів, обрисованих майстерським різцем», «Тургенєв єсть найвірніший історик тої доби»), вона є вельми примітною, як один з важливих етапів і зростання майстерності Франка-критики й еволюції його естетичної свідомості. Варто зауважити, що в цій статті репрезентація особистості письменника відбувається крізь призму рецепції художнього світу, створеного автором. Критикові близька думка про те, що так майстерно змалювати образи типових представників доби, міг лише майстер слова, який перебуває на шляху до себе справжнього, питання пошуку істини для якого є потребою внутрішнього єства.

Франковий світоглядний універсум еволюціонує від позитивістської причинно-наслідкової зумовленості до психологічної вмотивованості, уваги до особистості, прагнення віднайти закономірності розвитку літературного явища, індивідуальності митця, його творчого зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барахов В. Литературный портрет / В.Бахаров. — Л. : Наука, 1985. — 286 с.
2. Будний В. Еволюційні етапи літературно-критичної концепції Івана Франка / В. Будний // З його духа печаттю... : зб. наук. пр. на пошану Івана Денисюка. — Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — Т. 1. — С. 269—276.
3. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ — поч. ХХ століть / М. Гнатюк. — Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. — 207 с.
4. Гнатюк М. Іван Франко і проблеми теорії літератури : навч. посібник. / М. І. Гнатюк. — К. : Академія, 2011. — 240 с.
5. Франко І. Зібр. творів : у 50-ти т. — К. : Наук. думка, 1976—1986. — Т. 26. — 1980. — 462 с.

ДУДКИНА Е. А.

ЭВОЛЮЦИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОСПРИЯТИЯ И.ФРАНКО

(на материале литературно-критических работ 70-80-х гг. ХІХ ст.)

В статье рассматривается вопрос эволюции эстетического мировосприятия И.Франко на основе анализа его литературно-критических работ 70–80-их годов ХІХ ст. Прослеживаются этапы становления психологической критики как литературоведческого метода писателя.

Ключевые слова: мировоззрение, эволюция эстетического мировоззрения, литературно-критические изыскания, литературный портрет.

DUDKINA O.

EVOLUTION OF I.FRANKO'S AESTHETIC WORLDVIEW

(based on the literary and critical works of 1870-80's)

The evolution of I. Franko's aesthetic worldview analyzing its literary-critical work 1870-80-s is examined in the article. The stages of formation of the psychological criticism as writer's literary method are underlined.

Key words: worldview, the evolution of aesthetic worldview, literary-critical research, literary portrait.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2013 р.